

FELHASZNÁLT IRODALOM

GAZDA ISTVÁN: *Kuriózumok a magyar művelődés történetéből*. Budapest, 1990, Kossuth.

GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977, Gondolat.

MORAVCSIK GYULA: Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv*. 1938.

MORAVCSIK GYULA: A magyar Szent Korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv*. Budapest, 1938.

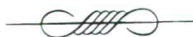
SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király oklevelei. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv*. Budapest, 1938.

TARCAI GYÖRGY: *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest, 1984, Szent István-társulat.

LÁKATOS ÁRPÁD

A pápa álma: egy szerzetes, aki megtámasztja az egyházat

Assisi Szent Ferenc élete és működése

Előzmények: a világ és az egyház Szent Ferenc korában

Assisi Szent Ferenc (1182–1226) korában, azaz a 12. század végén és a 13. század elején a korabeli világ és egyház rendkívül sokszínű volt. A korszak világi életére a teljes hierarchizáltság volt jellemző. A feudális jog minden társadalmi réteg jogait és kötelezettségeit a legnagyobb mértékben szabályozta, az egyes rétegek között az átjárás alig volt könnyebb a lehetetlenségénél. A katolikus egyház legitímálta ezt a rendszert, és maga az egyház is szigorúan hierarchizált intézmény lett erre az időre. A lelki élet egyre külsőségesebbé kezdett válni, a keresztény egyház valódi küldetése kezdett feledésbe merülni. Úgy tűnt, a világ eme rendszere megmerevedik, és maga az egyház is Istentől eredő rendnek tartotta a korabeli feudális berendezkedést (gondoljunk csak a „három rend” tanítására).

A valóság azonban mást mutatott. Ha a dolgok mélyére tekintünk, akkor láthatjuk, hogy ekkoriban az egész társadalom szomjúhozta a megújulást. Az egyházban hatalmas megújulási lelkesedés bontakozott ki az eredetileg monasztikus clunyi reformmozgalom nyomán, s ez az új lelkesedés az egész korabeli egyházat áthatotta az egyszerű laikusoktól kezdve a szerzeteseken át egészen a felső klérusig. A lovagi nemesség új földek, kincs és dicsőség után áhítozott, a parasztság a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését óhajtotta, az egyre erősödő városi polgárság pedig elemi szabadságjogainak biztosításáért, illetve annak megtartásáért küzdött. Látható tehát, hogy az egész korabeli feudális társadalomban

hatalmas feszültségek voltak, amelyek állandó bizonytalanságot, háborús helyzetet eredményeztek. A keresztény Nyugat és az egyház megpróbált a helyzeten javítani, a dolog azonban úgy tűnt, a helyzet csak rosszabbodik. Az ekkor tomboló investitúraharcban mind a császárság, mind pedig a pápaság elveszítette tekintélyét, a társadalom szemében az egyház lejáratódott. A kereszties háborúk sem hozták meg a kellő sikert. Az emberek vallási igényeit a romlott, korrupt és végtelkéig klerikalizált egyház már nem tudta kielégíteni, az emberek közvetlenül fordultak a Bibliához lelki vigaszt keresve benne. Ez önmagában még nem lett volna probléma, sőt, biztosan áldásos hatást fejtett ki, de mivel egyesek a Szentírást másként kezdték értelmezni és magyarázni, mint ahogy azt a hivatalos egyház tette, a klérus önmaga megreformálása helyett a „másként gondolkodókat” eretnekké bélyegezte. Ezek a mozgalmak általában egyházi megújulási mozgalomként indultak (legtöbbször az evangéliumi szegénységet és egyszerűséget hirdetve), és csak később szorultak ki az egyházból (pl. valdensék). Más mozgalmak azonban már kezdetben credendően nem keresztény eretnekmozgalmak voltak (pl. katarok). Az új eretnekmozgalmak tagjai erkölcsükben általában messze felülmúlták a korabeli egyház képviselőit, ami rendkívül vonzóvá tette ezeket a mozgalmakat a köznép szemében. A gazdag, korrupt és klerikalizált intézményes egyház azonban továbbra is hibát hibára halmozott. Korabeli teológusok kifejtették, hogy az állam és az egyház szövetségéből adódóan az eretnekek nemcsak az egyház, hanem az állam, sőt, az egész (öröknek és Istentől credőnek vélt) feudális rend ellen láznak fel, ezért őket ki kell irtani (korábban az egyház az eretnekeket visszatéríteni próbálta). Az egyház kidolgozta az új eljárást az eretnekek felkutatására, ami az *inquisitio* nevet kapta. Az új eljárás során az egyházi és a világi hatalmak leszámoltak vélt és valós ellenségeikkel, ennek a gyümölcse azonban az lett, hogy az egész kereszténységet képviselő katolikus egyház végleg minden hitelét elvesztette a jóérzésű, valóban evangéliumi szellemiségű keresztények körében is. Az egyház történetének egyik mélypontján állt, és úgy tűnt, nincs kiút. Assisi Szent Ferenc és Szent Domonkos azonban megmutatták: van kiút, de ez egyedül csak az Úr Jézus Krisztus hiteles képviselőben és az evangéliumi élet igaz megvalósításában rejlik.

A továbbiakban Assisi Szent Ferenc életművét vizsgáljuk meg.

Szent Ferenc ifjúsága

Ferenc Assisi városában, 1182-ben született a dúsgazdag posztókereskedő, Pietro Bernardone fiaként. Ferenc kilencévesen a San Giorgio-i plébániai iskolába került, ahol megtanult írni, olvasni, számolni, komolyabb műveltséget azonban nem sajátított el. Tizennégy éves korától tevékenyen részt vett apja üzletében, nagyvilági életet élt, pénzt bőkezűen szórta. 1199-ben azonban fordulat történt életében. Assisi és Perugia között fegyveres viszály robbant ki, és Ferenc is részt vett a háborúban Assisi oldalán, amely azonban veszített, és maga Ferenc is hadifogolyként Perugiába került, ahol egy évet raboskodott sötét börtönökben, míg nem apja ki nem váltotta. Ferencet egy, a fogságból hozott betegsége döbbenetete rá addigi léha életére, és új, „magasabb rendű dolgokról” kezdett gondolkodni, ami azonban még mindig csak evilági dolgok voltak: Ferenc a lovagi ideál rabja lett, gondolatait a fegyverek, dicsőség és hírnév kötötte le. Dél-Itáliába vonult egy hadjáratba, de félúton visszafordult, és pompás lovagi öltözékét egy szegény loagnak ajándékozta el. Ferenc élete ugyanis ekkor már valóban megváltozott. Assisibe való hazatérése után megtalálta élete

ten szolgálatának szentelte magát. Ez kezdetben azt jelentette, hogy helyreállította a környék összedőlő félben levő templomait, és az építőköveket saját maga koldulta össze.

A ferences rend megalakulása

1209. február 24-én újabb fordulat történt Ferenc életében. Ezen a napon, Szent Mátyás apostol ünnepén Ferenc a Porciunkula-kápolnában vett részt a szentmisén, ahol az aznapi evangélium szíven ütötte: „*Minekutána pedig összehívta Jézus az ő tizenkét tanítványát, ada nékik erőt és hatalmat minden ördögök ellen, és betegségek gyógyítására. És elküldé őket, hogy prédikálják az Isten országát, és betegeket gyógyítsanak. És monda nékik: Semmit az útra ne vigyetek, se pálcákat, se táskát, se kenyeret, se pénzt; se két-két ruhátok ne legyen. És valamely házba bementek, ott maradjatok, és onnét induljatok tovább. És valakik be nem fogadnak titeket, kimenvén abból a városból, még a port is verjétek le lábaitokról, bizonyságul ő ellenök. Kimenvén annakokáért, bejárák a falukat, hirdetvén az evangéliumot, és gyógyítván mindenütt.*” (Lk 9,1-6; a tizenkét apostol kiküldésének történetéből). Ferenc ekkor ismerte fel, hogy ez az ő élete, és azonnal elkezdte a hallottakat szó szerint megvalósítani: mezítláb,

valódi értelmét: Isten szeretetét és szolgálatát. Ferenc ezután már nem a világ zaját és forgatagát kereste, hanem a békét és a csendet, hogy szabadon imádkozhassék. A város előtti lepraházban különféle alantas szolgálatokat végzett a megvetett és a társadalomból kutasított leprások részére. Rómába vonult, hogy ott szabadon koldusnak öltözhessen, és egy teljes napig koldusként éljen, hogy a szegények és a társadalom periferiáján élők iránti szeretete és megértése egyre inkább valósággá váljék. Másnap azonban már ismét úgy jelent meg a templomban, mint a dúsgazdag Bernardone fia.

A világgal való összeütközését azonban nem kerülhette el. Miután 1206-ban Ferenc megszökött az atyai háztól, az apja perelni kezdte saját fiát, hogy visszakapja a Ferenc által elvitt pénzt. Először a városi tanácshoz fordult, majd a püspökhöz. A tárgyalás azonban meghökkenítő eredménnyel zárult: Ferenc mindenét, ruháját és pénzét letette a püspök lába elé, és közölte: ő már nem Pietro Bernardone gyermeke, hanem Istené, ami magában foglalta azt is, hogy ezen túl már nem az apja pénzében, hanem az Isten gondviselésében bizakodik. Ferenc ezután elhagyta a világi életet, és csak az Is-

kötéllel a derekán, szürkésbarna ruhában járta a vidéket, prédikált, és hirdette az Isten országát. Az addig kigúnyolt, kitaszított Ferenc ettől a pillanattól rendkívüli népszerűségnek örvendett, emberek csatlakoztak hozzá minden társadalmi rétegből, a keresztény testvériség eltörtölt mindenféle különbséget ember és ember között. Mivel azonban itt egy konkrét közösség alakult ki, a középkori hagyomány szerint regulát, azaz szabályzatot kellett alkotni a közösség működéséhez. Ferenc ezt is az evangéliumban találta meg: „*Monda néki Jézus: Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyionodat, és oszd ki a szegényeknek; és kincsed lesz mennyben; és jer és kövess engem.*” (Mt 19,21; a gazdag ifjú történetéből). Ez a felismerés 1209. április 15-én történt, és ez a ferences rend születésnapja. Az új közösség tagjai rendkívül szigorú életmódot folytattak, de a bennük található életöröm és szeretet sok embert vonzott hozzájuk. A testvérek száma gyorsan növekedett. Ferenc ekkor úgy gondolta, itt az ideje annak, hogy közössége pápai jóváhagyást kérjen.

A legenda elbeszéli, hogy ebben az időben III. Ince álmot látott. Álmában látta, amint a lateráni bazilika összedőlni készül, de egy kis szerzetes a templom mellé áll, és miközben ő maga egyre inkább növekszik, a vállával megtámasztja az épületet. Néhány nappal később megérkezett Ferenc a társaival, hogy közössége számára kieszközölje a pápai jóváhagyást. A pápa felismerte, hogy ez az a szerzetes, aki Isten Egyházát megtámasztja, és megmenti a pusztulástól. Az engedély megadása azonban mégsem ment olyan könnyen, a hatályos egyházi jogszabályok ugyanis feltételekhez kötötték az új közösség alapítását, amelyeknek a ferencesek nem feleltek meg. Ferenc ellenállhatatlan hite azonban lenyűgözte egyházi előljáróit, és végül megkapták a szükséges engedélyt.

A ferences rend korai története

A ferences rend anyakolostora a Porciunkula-kápolna mellett alakult meg, s itt gyűltek össze később a testvérek évente a pünkösdi általános káptalanra. A kolostorban Ferenc messzemenőig érvényesítette az evangéliumi szegénységet, de ez nem a vagyon alapvető tagadását jelentette, hanem az önkéntes lemondást. Így egyrészt nem került összeütközésbe az egyház vagyonosabb tagjaival, másrészt a mozgalomból nem lett a feudális rend ellen lázadó eretnekmozgalom. Ferenc mélységesen tisztelte a papságot is, így a klérussal sem került összetűzésbe, hanem az esetek döntő többségében együtt tudtak működni. Ferenc alázatos szellemének és az egyház iránti engedelmisségének az lett a gyümölcse, hogy kevés kivétellel az egész korabeli társadalom, egyháziak és világiak, gazdagok és szegények egyaránt támogatták Ferencet és követőit, továbbá az egész

társadalom előtt vissza tudta nyerni a katolikus egyház hitelét. A rend tagjai természetbeni alamizsnából és kétkezi munkából tartották fenn magukat (kezdetben a ferencesek nem fogadhattak el pénzt), de legfőbb tevékenységük az imádság, az elmélkedés és a prédikáció volt. Ferenc mozgalma hatalmas tömegeket mozgatót meg, s ennek credményeképpen Assisi Szent Klára vezetésével megalakult a női kolostor (második rend), továbbá a házaspáros keresztények számára a harmadik rend.

A ferencesek missziós utakat is szerveztek. Minden második évben Porciunkulában a pütkösi káptalan dönt a nagyméretű külföldi missziókról. Az egész korabeli ismert világba indultak ferences missziók, 1217-ben Ausztriába, Franciaországba, Magyarországra, Spanyolországba, Szíriába és Itália különböző tartományába. 1221-ben Németországba, 1224-ben Angliába indultak missziós csoportok. A leghíresebb azonban az 1219-es, Közel-keleti misszió, amely a Szentföld, Szíria és Egyiptom felé irányult, és amelyben Ferenc maga is részt vett. Ferenc Egyiptomban jelen volt a kereszties hadak Damiette-i vreségénél, és sikerült a szultánhoz is eljutnia, aki habár nem lett keresztény, mégis nagy tisztelettel adózott a szerzetes iránt, és meghallgatta prédikációját. Ferenc üzenete czáltal a korabeli keresztény világhoz egyértelmű volt: a kereszténységet, amely a szeretet vallása, nem fegyverrel, hanem a szeretet gyakorlásával és prédikációval kell terjeszteni.

Ferencnek a misszióból való hazatérésekor egy új problémával kellett megküzdenie. A ferences közösség ekkorra már hatalmasra nőtt, és sokan pontosan megfogalmazott, írott szabályzatot (regulát) igényeltek. Az 1220. évi pütkösi káptalanon nyilvánvalóvá vált a megosztottság a közösségen belül, Ferenc pedig még ebben az évben lemondott a rend vezetéséről. Ferenc 1221-ben megalkotta az első regulát, amelyet 1223-ban módosított. Miután ez a munka befejeződött, 1223 nagyböjti idejében Ferenc az Alverna hegyre vonult vissza, hogy ott a Megfeszítetről magányosan elmélkedjen. Élete utolsó két évében több súlyos betegség gyötörte, de Ferenc még ekkor is vidám lélekkel dicsőítette a teremtő Istent a Naphimnusz éneklésével, amely az egyik leghíresebb műve Ferencek. A szentéletű szerzetes 1226. október 3-án halt meg testvérei között.

Assisi Szent Ferenc világnézete és programja

Assisi Szent Ferenc világnézetét és programját alapvetően a fennmaradt művei alapján lehet rekonstruálni, melyek között elsősorban életszabályok, regulák, levelek és imádságok találhatók. Assisi Szent Ferenc világnézete a római katolikus kereszténység volt, és csakis ennek fényében vizsgálható az életműve, programja is. Műveiből azonban kiderül, hogy számára a kereszténység nem üres bölcsekedést jelentett, hanem életmódot: az evangéliumi szegénység megélését és a szeretet gyakorlását. Műveiből kiderül, hogy Ferenc nemigen ismerte korának teológiai áramlatait, ő egyszerűen alkalmazta az evangéliumot az életében. Ferencet teljesen áthatja a Biblia lelkesége, de a Szentírást is közvetlenül olvassa, anélkül azonban, hogy visszautasítaná az egyház tanítói és értelmezői tekintélyét.

Ferenc programját a két regulából lehet leginkább megismerni. Az első írott regulát 1221-ben adta a közösségnek (ez az ún. „meg nem erősített regula”), amelyet azonban Hugolin bíboros (a későbbi IX. Gergely pápa) közreműködésével módosított (ez pedig az ún. „Megerősített regula”), és ez tartalmazza a rend hivatalos nevét is: Kisebb Testvérek Rendje (latinul Ordo Fratrum Minorum – O.F.M.). Ezek nem igazán jogi dokumentumok,

inkább buzdítások az evangéliumi életre. A regula az evangéliumi szegénység teljes megtartását írja elő a rend tagjainak. Az új belépőnek az addigi vagyonát el kell adnia, és a pénzt szét kell osztania a szegények között. Ezután a szerzetesek csak alamizsnából élhetnek, pénzt viszont nem fogadhatnak el. A regula előírja a rendszeres imádságot, elmélkedést, munkavégzést és prédikálást. Az igazi előírása azonban az, hogy a rend tagjai és minden keresztény törekedjen arra, hogy szeresse Istent teljes szívével, teljes lelkével, teljes elméjével és minden erejével, továbbá szeressen minden embert. A regula a rend tagjainak szigorú testvériséget és alázatosságot ír elő. Rendkívül fontos továbbá az, hogy a regula teljes hűséget követel a katolikus egyház és papság iránt, ami elvben és gyakorlatban egyaránt kizárja azt, hogy a rend kívül kerüljön a katolikus egyház keretein, és ez mind az egyház, mind pedig a rend oldaláról kizárja az esetleges bizalmatlanságot. Mivel azonban a regula elsősorban lelkeségi munka, és nem jogi dokumentum, ezért megvan az a súlyos hátránya, hogy a külső körülményeket egyáltalán nem, vagy csak alig-alig határozza meg. Ennek az lett a következménye, hogy a ferences mozgalom több ágra szakadt.

A Kisebb Testvérek Rendjének további története

Szent Ferenc halálakor a Kisebb Testvérek rendje megközelítette a tízezer főt, a század végére pedig 1300 rendházban mintegy 35000 szerzetes élt. Ezek a számok maguktól is elárulják azt, hogy a korszakban a ferences mozgalom tömegmértévé vált. A korabeli világi és egyházi társadalom minden rétegéből voltak a rendhez csatlakozók, és ez alapvető problémákat vetett fel. A fő probléma mindig a szegénység körül forgott: mit jelent pontosan a szegénység, és ezt hogyan kell megélni? Voltak, akik számára Ferenc szegénysége megvalósíthatatlannak tűnt. A ferences rend teológusai is szót kértek, és még Ferenc életében Bolognában tanulmányi házat alapítottak. Mint már említésre került, ezek az ellentétek már az 1220. évi pünkösdi káptalanon felszínre kerültek, és Ferenc halála után pedig a rend megosztottságát credményezte. A rend kezdett bekapcsolódni az egyházi élet keringésébe, az egyetemi oktatásba, és magas egyházi méltóságok is kerültek ki a ferencesek soraiból. Sokan úgy vélték, mindez ellentétben áll az alapító szándékaival, és vissza akartak térni Ferenc remete-eszményét. Ők voltak a spiritualisok (a későbbi obszervánsok). Azok pedig, akik inkább a gyakorlati élethez alkalmazkodtak, voltak a conventualisok (a későbbi minoriták). A szakadás 1517. május 29-én jogilag is rögzítve lett X. Leó pápa bullájában. 1525-ben azonban egyes elégedetlen obszervánsok egy még radikálisabb remete-eszményt kezdtek megvalósítani, és ez lett a ferences család harmadik ága, melyet VII. Kelemen pápa 1527-ben ismert el, és a nép a kapucinus nevet adta nekik.

A ferences mozgalom hatása a katolikus egyházi életre napjainkig rendkívül sokszínű. Sok szent és tudós került ki soraik közül, de időnként a rend mélypontokat is átélt. Alapvetően azonban mind az egyházi, mind pedig a világi életre pozitívan hatott mind Assisi Szent Ferenc, mind pedig követőinek működése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assisi Szent Ferenc művei.* Szeged, 1993, Agapé.
 FRANZEN, AUGUST: *Kis egyháztörténet.* Szeged, 1998, Agapé.
 GERGELY JENŐ: *A pápaság története.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó.
 ROTZETTER – W. C. VAN DIJK – T. MATURA: *Assisi Szent Ferenc.* Budapest, 1993, Vigilia.
 DIÓS ISTVÁN (szerk.): *Szentelek élete.* Budapest, 2001, Szent István-társulat.
 KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története.* Budapest, 2001, Pannonica–Rubicon.
 KÁROLI GÁSPÁR (ford.): *Szent biblia.* Budapest, 2000, Magyar Biblia-társulat.

ORMAI ZOLTÁN

A ferences rend története és könyves kultúrája Magyarországon 1771-ig

A rend kialakulása

A ferences rend alapítója, Francesco Bernardone 1182-ben született Assisiben, jómódú kereskedő családból származott. Apja kereskedőnek szánta, Ferenc azonban katonai babérokra vágyott. Később katonaként részt vett az Assisi és Perugia között kirobbant háborúban, ahol fogságba esett és megbetegedett. Felépülése és hazatérte után megalapította a később róla elnevezett rendet, melyet ő Ordum Fratrum Minorumnak, azaz Kisebb Testvérek Rendjének hívott. A rend tagjai tanítottak és apostolkodtak főleg az alsóbb nép körében. Tevékenységükhöz 1210-ben a pápától kértek és kaptak jóváhagyást. Regulájukat 1223-ban Honorius pápa szentesítette. Ferenc bejárta Közép-Itáliát, Hispániát és a Szentföldet. A tevékenységét követő csodás jelek egyike volt, hogy 1224-ben Alverna hegyén megjelentek a testén Krisztus sebei. 1228-ban Ferencet IX. Gergely pápa szentté avatta. A rend regulája tiltotta a vagyon, a mindennapi kenyeret munkával kellett megkeresniük a testvéreknek vagy koldulniuk kellett. Fontos kiemelni, hogy Ferenc nem volt pap és a kezdeti időkben követői is főként laikusok voltak.

A tagok száma gyorsan nőtt és a rend hamar bekapcsolódott a tudományos életbe. Kiemelkedő alakjai közé tartozik Alexander Halensis párizsi tanár, aki az skolasztikus összefoglaló művet írta. Az ő tanítványa volt Bonaventura egyházdoktor. Fontos még megemlíteni Duns Scotust (egy későbbi irányzat, a skotizmus róla kapta a nevét), aki vizsgálódásaiban a spekuláció helyett a tapasztalatra épített.

A rend tagjai bűnbánati szónoklásra kaptak jogot, így lassan papi renddé váltak. A testvérek vidámságot, természet- és emberszeretet sugároztak magukból, közülük kerültek ki a legnagyobb hatású népszónokok. Támogatták a betegeket és a gyengéket, kezdeményezésükre hitelintézmények és zálogházak jöttek létre.